

<https://doi.org/10.21301/eap.v20i4.7>

Saša Nedeljković

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofsku fakultet, Univerzitet u Beogradu*

snedeljk@f.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0009-0004-1901-2252>

Biljana Anđelković

Etnografski institut SANU

biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-9889-5719>

Buduća starost: anticipacija sopstvene starosti kod mladih u Srbiji¹

Apstrakt: Tokom 2024. i 2025. obavljeno je istraživanje u Beogradu i Novom Pazaru, sa ciljem da se proučavanju odnosa mladih prema starosti pruži i antropološki doprinos. Primenjeni pristup može se smatrati pokušajem empirijske provere upotrebljivosti teorijskog koncepta koji je poznat kao antropologija budućnosti, kulturna futuristika ili anticipatorna antropologija. Kombinovanom kvalitativnom metodologijom ispitano je 359 dece i mladih ljudi, različitog godišta, pola, etničke i verske pripadnosti, mesta stanovanja i profesionalne opredeljenosti. Analizirani su njihovi literarni sastavi, pisani odgovori na upitnik sa pitanjima otvorenog tipa i usmeni odgovori na polustrukturirani upitnik u fokus grupama. Istraživanjem su obuhvaćeni učenici osnovnih i srednjih škola i studenti. Fokus je bio na predikciji i anticipaciji sopstvene starosti među mladima, ali su istraživanjem obuhvaćeni i njihovi opšti stavovi o starenju, starim osobama i nezi sta-

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Transforming Anxieties of Ageing in Southeastern Europe - Political, Social, and Cultural Narratives of Demographic Change”, koji finansira Volkswagen fondacija (2023-2027) u okviru programa “Challenges for Europe: The Greying Continent”, čiji je nosilac Leibniz Institute for East and Southeast European Studies – IOS (Nemačka). Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/ 200163). Takođe, tekst je rezultat rada u Etnografskom institutu SANU, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2025. godini, broj: 451-03-136/2025-03/200173, od 04.02.2025.

Rad je, pod naslovom „Young generations about the old age in Serbia: Pupils’ and Students’ Narratives and Imaginaries of Ageing and Care” predstavljen na međunarodnoj naučnoj konferenciji “European Social Science History Conference 2025.” (26–29.3.2025. Leiden, Holandija), u okviru sesije “Transforming Anxieties and Revising (Dis)continuities of Ageing in Eastern and Southeastern Europe”.

rih lica. Dobijeni rezultati pokazuju izvesnu ambivalenciju, reprodukovanje postojećih kulturnih modela starenja, ali i kritički otklon od preovlađujućih diskursa. Njihova razmišljanja kreću se od individualističkih i hedonističkih tendencija, s jedne, do potpunog posvećivanja primarnim vezama i žrtvovanju za druge, s druge strane.

Ključne reči: mladi, starost, antipacija, Beograd, Novi Pazar

Starost je tema kojoj je u srpskoj antropologiji tek poslednjih decenija počela da se posvećuje veća pažnja (vidi, npr. Milosavljević 2012; Milosavljević 2014; Milosavljević 2019; Milosavljević i Banić Grubišić 2024; Antonijević i Milosavljević 2016). Pojedine discipline ovom se temom bave nešto duže i intenzivnije. Međutim, u tim istraživanjima uglavnom izostaje kulturološka perspektiva, što, uz korišćenje kvantitativnih metoda, ne pruža mnogo materijala na koje bi antropolozi u svojim analizama mogli da se oslone.² Iako formalno postoje čitave discipline, poddiscipline i studije koje se bave starošću i starima (gerontologija, sociologija starosti, antropologija starosti, socijalna politika i socijalni rad), postoje određeni aspekti i dimenzije fenomena starosti koje nisu adekvatno i u dovoljnoj meri naučno obrađeni.

Jedna od tema koja se u proučavanjima starosti i starih retko pokreće jeste odnos mladih prema ovom fenomenu (vidi Rašević 2022, 291). Glavni argument za zaobilaženje ove teme je da se proučavanjem odnosa mladih prema starosti ne dotiče sam fenomen starosti, nego njegovo percipiranje i tumačenje od strane onih koji to nemaju u neposrednom iskustvu. Proučavanjem odnosa mladih prema starosti mi ne stičemo nikakva znanja o samoj starosti, nego o njenim društvenim implikacijama. Ovaj argument dodatno produbljuje staru etičku dilemu o autsajderskom proučavanju društvenih pojava, podižući je na viši nivo: mi na ovaj način vršimo autsajdersko proučavanje autsajderskih stavova o starosti (o autsajderskom istraživanju vidi Bridges 2001).

Kontraargument koji se u tom smislu može potegnuti tiče se onoga što je, u saznojnom smislu, za društvo možda jednako značajno kao i razumevanje same starosti: to je razumevanje međugeneracijskog transfera znanja o starosti. Proučavanjem populacije mladih može se saznati kako se predstave na osnovu neposrednih iskustava starosti prenose na one koji tek treba da postanu stari, kako oni te predstave primaju, tumače i primenjuju u svom životu pre dostizanja starosti. Saznajemo kako se konstrukcija starosti razvija i na kakvim se idejnim temeljima gradi. Proučavanjem mladih saznajemo dosta toga o kulturnim i društvenim faktorima koji oblikuju naša znanja i utiču na našu sposobnost da razumemo pojave koje nemamo u ličnom iskustvu.

² Teško je napraviti bilo kakav dosledan ili smisleni uži izbor literature o starima, budući da je ona veoma brojna i prilično raznovrsna. Pomenućemo stoga po nekoliko iz različitih disciplina u Srbiji i regionu. Vidi, na primer, Lukić i Gnjatović 2019; Zovko i Vukobratović 2017; Ajduković, Rusac i Ogresta 2008; Despotović i drugi 2019; Zdravković i drugi 2012; Bobić 2023; Šuković 2013; Babović i drugi 2018; Nikitović 2006; Knežić 2011.

Kod proučavanja odnosa mladih prema starosti i starima nedoumice ne postoje samo u vezi sa uzorkom, nego i sa pojmovima koji se koriste da bi se označilo ono što se proučava, a, samim tim, i sa metodologijom. Naime, najveći broj dosadašnjih istraživanja odnosa mladih prema starosti bavio se stavovima ispitanika. Stavovi su, međutim, za antropološku analizu, samo vrh ledenog brega. Oni mogu biti izraženi u veoma kratkoj formi i dobijeni pitanjima zatvorenog tipa, tako da u sebi ne sadrže informacije o uzrocima koji su doveli do njihovog formiranja, kao ni informacije o njihovoj stvarnoj povezanosti sa životnom praksom ispitanika (o stavovima vidi Rot 2002). Zbog toga je neophodno jedno intenzivnije, sveobuhvatnije i dublje istraživanje koje će zahvatiti i uticaje koji su doveli do formiranja stavova, tačnije utvrditi realnost, trajnost, intenzivnost i primenljivost pronađenih stavova. Sledstveno tome, antropološkom istraživanju znatno su primerenija fluidnija analitička sredstva koja neutralno opisuju faktore koji utiču na odnos ispitanika prema nekoj temi: predstave, modeli, kodovi, paradigme, diskursi, sistemi vrednosti i obrasci razmišljanja.³ To su uglavnom duboko ukorenjene psihološke predispozicije koje se dele sa ostalim članovima društva u određenoj meri i na određeni način, traju često više generacija, prenose se putem različitih medija na nivou čitavog društva i prolaze ispod praga svesti pojedinca, tj. oni ih često nisu svesni.⁴ Njih je znatno teže proučavati, jer nisu tako jasno određeni. Oni zahtevaju određenu dozu autorefleksivnosti kako samih ispitanika, tako i istraživača. Antropolozi često do informacija o tim psihičkim strukturama dolaze zaobilaznim putem i donose zaključke na osnovu indirektnih ili posrednih pokazatelja, kroz manje strukturiran razgovor o svim aspektima života ispitanika.

U skladu sa napred iznetim, možemo reći da je starost veliki metodološki naučni problem koji zahteva proučavanje različitih perspektiva i to na više nivoa. U tom smislu, kao veliki nedostatak u dosadašnjim istraživanjima starosti može se navesti to što je pažnja prvenstveno bila posvećena stavovima i ponašanju samih aktera: samih starih osoba i profesionalaca koji se u okviru institucija brinu o starima. Dobro je proučen institucionalni nivo brige o starima, pa imamo solidnu naučnu produkciju o domovima za stare (vidi Lukić i Stojiljković Gnjatović 2019; Milosavljević 2014). Ova analiza stavova aktera koji su direktno uključeni u proces starenja i brige o starima predstavlja, na izvestan način, analizu subjektivne ili insajderske perspektive problema. Ispitanici, koji su direktno zainteresovani za problem starenja, govore o proživljenom iskustvu, tj. unazad gledaju na svoj život u prošlosti ili govore o onome šta trenutno kao stari doživljavaju. Jedna od slabosti takvog pristupa je u tome što su kroz takva istraživanja traženi odgovori koji korespondiraju sa aktuelnim društvenim konstrukcijama i pravnim regulativama (biti penzioner, biti nesamostalan, oštećenog zdravlja i slabog imovinskog stanja),

³ O proučavanju kulturnih kodova i srodnih fenomena vidi Rapaille 2006; Hyatt & Simons 1999; Grdešić 2025.

⁴ Jung se još uvek uzima kao polazna tačka prilikom pokušaja da se ovo područje razume. O Jungovom proučavanju ovih fenomena vidi Trebješanin 2008.

odnosno odgovori koji reprodukuju postojeći diskurs o starima. Stare osobe, kada jednom dostignu taj status, uglavnom više nisu sposobne da promene paradigmu starosti, odnosno da je posmatraju i tumače van kulturom postavljenih okvira. S druge strane, postoji relativno slaba naučna pokrivenost vaninstitucionalne brige o starima, kao i slaba pokrivenost autsajderske perspektive. Nedovoljno je radova o percepciji starosti od strane one populacije koja se ne smatra starom.⁵ Nedostatak ovakvih istraživanja onemogućava sagledavanje pitanja starosti iz svih uglova, odnosno ne omogućava nam da razumemo značaj i značenje fenomena starosti u društvu kao celini.⁶ U autsajderskoj perspektivi najčešće se kriju najbolji uslovi za promenu vladajućeg diskursa (vidi Bukamal 2022).

Zbog toga bi bilo zanimljivo da se istraživanja starosti sa insajderske, emske, subjektivne perspektive i askripcije („mi” smo stari) usmere na autsajdersku ili etsku perspektivu i deskripciju („oni” su stari). Isto tako, jako bi korisno bilo da se pažnja sa doživljenog iskustva („mi smo sada stari”) usmeri na anticipacijsko iskustvo (iskustvo anticipacije) – pripremu za starost, očekivanja, projekcije, spekulacije („mi ćemo biti stari”).⁷ Istovremeno, bilo bi dobro proveriti potencijal zamišljanja ili maštanja, koje su usmerene ka budućnosti, ili još neostvorenoj stvarnosti, tj. ispitati odnos (korespondiranje ili korelaciju) između anticipacije, s jedne, i percepcije, doživljavanja i sećanja, kao sposobnostima koje su usmerene ka prošlosti i sadašnjosti, dakle, ostvarenim ili aktuelnim stvarnostima, s druge strane. Možda je najvažnije da se od ispitivanja projekcija zadatih statusa ili identiteta u okviru postojećih konstrukcija (biti star, imati više godina, završiti radni vek) ispitanici stimulišu da osmišljavanju i slobodno subjektivno definišu sopstveni identitet koji proizlazi iz starenja (biti zreliji, mirniji, opušteniji, bezbrižniji, imati više iskustva).

U skladu s tim preduzeto je istraživanje koje ima za cilj da u određenoj meri i na određeni način pruži određeni doprinos razumevanju nedostataka dosadašnjih proučavanja starosti putem kombinacije metodoloških postupaka, promenom teorijskog okvira prilikom interpretacije i odabirom specifičnog uzorka.

⁵ U tom pogledu izdvaja se nekoliko radova koji se bave medijskom slikom o starima. Vidi Zovko i Vukobratović 2017; Banić Grubišić, Milosavljević i Ajduk 2024.

⁶ Iako se mogu pronaći brojni radovi koji se u inostranstvu bave tom temom, veoma je mali broj takvih radova u Srbiji, a još manje onih koji tome pristupaju kvalitativnim metodima. Za više informacija o odnosu mladih prema starosti vidi Hawkins 1996; Anderson 2021; Gilbert & Ricketts. 2008; Bousfield & Hutchison 2010; Allan & Johnson 2009; Aday, Sims & Evans 1991; Jarrott & Savla 2016; Dooley & Frankel 1990; Mendonça, Marques and Abrams 2018; Tam, Hewstone, Harwood, Voci & Kenworthy 2006; Mosher-Ashley & Ball 1999; McGuinn & Mosher-Ashley 2002; Wise and Kilci 2023; Ćirović, Pavlović i Gašić-Pavišić 2012; Gašić-Pavišić 2012; Rašević 2022; Matović 2021; Milošević Radulović 2014.

⁷ Neki od iskaza mladih ispitanika u ovom istraživanju pokazuju upravo takvu tendenciju: “Mene mnogo zanima kako ću ja izgledati kao baka”, “volela bih da doživim te godine i vidim šta je starim ljudima u njihovim sedim i naboranim glavama”.

Metodologija istraživanja

Proučavanje populacije mladih u vezi sa starošću ima dva praktična cilja. Kao prvo, na taj način se utvrđuju i osveščuju kapaciteti i spremnost društva da se suočava sa pitanjem starosti u sadašnjem trenutku. Utvrđuje se koliko je mlada generacija informisana o problemima starosti, i sa kakvim ih je predstavama, kodovima, paradigama, obrascima i diskursima u vezi sa starošću sistem obrazovanja i socijalizacije snabdeo. To znači da sa proučavanjem mladih mi zapravo saznajemo šta o starosti misle oni koji treba da brinu o starima. S druge strane, proučavanjem mladih ljudi u stanju smo da proučimo kako mladi vide sopstvenu, buduću starost, kako je zamišljaju i kako se za nju pripremaju. Takva saznanja omogućavaju sagledavanje mogućnosti i daju slobodu izbora, odnosno pomažu u stvaranju adekvatnih politika i strategija u pogledu brige o starima u budućnosti.

Populaciju mladih smo podelili na tri grupe, koje se razlikuju po uzrastu i nivou školovanja na kome se nalaze: na osnovce, srednjoškolce i studente. Decu predškolskog uzrasta ovom prilikom nismo uzeli u razmatranje, jer takva proučavanja zahtevaju drugačiji pristup.⁸

Istraživanje je vršeno u Beogradu i Novom Pazaru. Ove dve sredine izabrane su zbog svojih kulturoloških razlika i opštih društvenih prilika. Naime, očekivalo se da je u ove dve sredine odnos prema starosti u priličnoj meri različit. To se može uočiti i na osnovu nekih objektivnih, odnosno statističkih pokazatelja. Dok je Beograd multikulturni grad sa mnoštvom različitih etničkih i verskih zajednica, dotle je Novi Pazar grad koji, iako ima brojnu srpsku zajednicu, ipak ima jednu dominantnu versku tj. etničku grupu koja daje ton svim društvenim procesima (Muslimani, tj. Bošnjaci).⁹ Dok u Beogradu postoji relativno duga tradicija institucionalne brige o starima, dotle je u Novom Pazaru jedini dom za stare otvoren tek pre desetak godina, i to uz prilične otpore. Dok u Beogradu postoji veći broj dodatnih oblika institucionalne brige o starima (npr. dnevni centri za brigu o starima – gerontološki klubovi), u Novom Pazaru ne postoji nijedan. Preliminarnim istraživanjima takođe je utvrđeno da i na individualnom nivou, subjektivno, ljudi u Novom Pazaru imaju manje institucionalan odnos prema starosti i starim ljudima.¹⁰

Ukupno je ispitano 359 osoba (231 ženskih i 128 muških). U Beogradu je ispitano 140 (133 srpske, 5 crnogorske i 2 bošnjačke nacionalnosti; iz svih delova Srbije i nekih gradova u Crnoj Gori), a u Novom Pazaru 219 osoba (190 Bošnjaka i 29 Srba; najviše iz Novog Pazara, ali ima ih i iz drugih mesta u Sandžaku). U Beogradu je istraživanje vršeno u osnovnim školama i na fakultetima tokom maja 2024. i tokom

⁸ Istraživanja mladih kao posebne populacije imaju dugu istoriju tako da je to dobro definisan okvir istraživanja. To su pretežno kvantitativna istraživanja. Vidi, npr., Tomanović i drugi 2012; Tomanović i Stanojević 2015.

⁹ O kulturnim karakteristikama Novog Pazara videti literaturu navedenu u Nedeljković 2025a.

¹⁰ O nekim aspektima odnosa prema starosti u Novom Pazaru vidi Nedeljković 2025.

marta 2025. godine. Ispitano je 70 učenika osnovnih škola (viši razredi osnovne škole; 35 ženskih i 35 muških), i 70 studenata i studentkinja Filozofskog fakulteta (49 ženskih i 21 muških). U Novom Pazaru je tokom aprila 2024. ispitano 126 osoba: 70 studenata i studentkinja oba univerziteta u Novom Pazaru (Državni i Internacionalni – 48 ženskih i 22 muških), 17 srednjoškolaca (11 ženskih i 6 muških) i 39 osnovaca (viši razredi osnovne škole; 20 ženskih i 19 muških). Pored toga, u Novom Pazaru su analizirani literarni radovi osnovaca i srednjoškolaca u periodu 2015-2022. godine, tj. obrađeni su radovi koji su poslani na lokalno literarno takmičenje, i koji su objavljeni u zborniku radova (vidi Biševac 2022; Biševac 2023). Na taj način istraživanjem je obuhvaćeno 93 osobe: 68 osnovaca (50 ženskih i 18 muških) i 25 srednjoškolaca (18 ženskih i 7 muških). Raspon godina starosti ispitanika je od 11 do 25.

Tabela 1. Struktura uzorka po mestu stanovanja, polu, stepenu obrazovanja, načinu i vremenu ispitivanja.

mesto	osnov	srednja	fakul	muški	ženski	upitnik	fokus	slobod	literarno	vreme
BG 140	70	/	70	56	84	53	17	70	/	2024/25
N.P. 219	107	42	70	72	147	87	/	39	93	2024

Primenjena je kombinovana metodologija. Ispitanici su ispitivani i putem analize njihovih pisanih sastava na zadate teme (osnovci), zatim putem analize njihovih odgovora na upitnik sa pitanjima otvorenog tipa (srednjoškolci i studenti), ali i odgovora dobijenih putem razgovora u fokus grupama tokom kojih je korišćen polustrukturirani upitnik (studenti).¹¹

Istraživanje je imalo direktni i indirektni segment. Jedan deo analizirane građe nije sakupljan za ovo istraživanje, već je iskorišćen za proveru. Analizirani su literarni sastavi poslani na konkurs sa temom „Priča iz mog zavičaja“. Cilj je bio da se prouči da li se, na koji način i u kojoj meri učenici, prilikom bavljenja drugim temama, osvrću na problem starosti i starih. Druga grupa je na različite načine bila stavljena pred teme koje se direktno tiču starosti. Od jednog dela te grupe traženo je da u pisanom obliku odgovore na zadate teme, pri čemu su imali slobodu izbora teme od nekoliko ponuđenih („Starost“, „Stari ljudi“, „Stari ljudi i ja“, „Stari ljudi u mom kraju“, „Baka i deka“). Od drugog dela te grupe traženo je da odgovore na veći broj pitanja otvorenog tipa, koja se tiču njihovih razmišljanja o starosti, starim osobama i nezi starih. Od trećeg dela traženo je da učestvuju u fokus grupama, pri čemu su odgovarali na polustrukturirani upitnik.

Ovako formulisane teme, zajedno sa većim brojem pitanja u upitniku koja su doticala razne aspekte i dimenzije starosti, imale su za cilj da obuhvate različite aspekte fenomena starosti, odnosno različite tipove odnosa prema starosti kao fenomenu.

¹¹ Ovakvo prilagođavanje metodologije različitim grupama bilo je uslovljeno pretpostavljenim karakteristikama različitih uzrasnih grupa, ali i organizacionim problemima pristupa maloletnim licima. Osnovcima je zato dopušteno da budu slobodni u izražavanju, da iznose slobodne asocijacije bez pritisaka i u poznatom okruženju, dok je za srednjoškolce korišćen upitnik. Studenti su ispitivani na kombinovani način (upitnik i fokus grupe). O nekim dilemama u vezi sa ispitivanjem različitih uzrasnih grupa vidi Štepanović 2004.

U sakupljenoj građi uočava se nekoliko većih tema: 1) predstave o starosti kao fenomenu, 2) predstave o starim osobama, 3) kriterijumi za prepoznavanje i/ili klasifikaciju starih ljudi, 4) način, situacije i trenuci u kojima dolazi do razmišljanja o starosti, 5) anticipacije i spekulacije o sopstvenoj starosti, 6) priprema za starost.

Zbog ograničenog prostora, za potrebe ovog rada akcenat će biti na analizi onog dela građe koji se odnosi na anticipaciju sopstvene starosti. Da bismo taj deo građe adekvatno kontekstualizovali i protumačili, dopunjavali smo ga i upoređivali sa delom građe koji se odnosi na odnos prema starosti uopšte, odnosno sa građom koja se odnosi na definisanje kategorije starih osoba.

Zanimalo nas je, dakle, pre svega, kako ispitanici vide sopstvenu starost, tj. na čemu baziraju tu svoju anticipaciju ili predikciju i uz pomoć kojih pojmova je artikulišu. Da li se ta njihova anticipacija vezuje za određena geografska mesta, za određene statuse ili uloge, odnosno za određeno materijalno ili zdravstveno stanje? Kako su stekli te predstave o starosti, i da li su i u kojoj meri sposobni da se prema njima odnose kritički ili objektivno? Da li predstave o starosti koje imaju utiču na njihovu aktuelnu životnu praksu? Na osnovu analize njihovih predstava o sopstvenoj budućnosti, i uticaja tih predstava na njihov životni obrazac ili stil, mogli bismo otkriti kulturne kodove ili paradigme u vezi sa starenjem, odnosno kulturne osnove konstrukcije fenomena starosti.

Predviđanje budućnosti od sredine 20. veka sastavni je deo antropoloških istraživanja. Posebna poddisciplina koja se time bavi često se naziva antropologijom budućnosti, kulturnom futuristikom ili anticipatornom antropologijom. Iako zavisi od nasleđenih ili naučenih obrazaca, pojmova, predstava, praksi i znanja, anticipacija je u izvesnom smislu opozicija temporalnosti i historicizmu. Ona, s jedne strane, teži da reprodukuje ono što je nasleđeno iz prošlosti, ali, s druge strane, u njoj se reflektuju želje da se prevaziđu ograničenja nasleđenog, da se dizajnira nova i drugačija realnost. Zbog toga je anticipacija lično iskustvo koje je refleksivna, kritička i skeptična perspektiva koja proizvodi ponovno promišljanje, ponovno uspostavljanje i ponovno činjenje. Ona je negacija svakodnevnog rutine i ne-refleksivnog ponašanja. Anticipacija proizlazi iz osećaja nesigurnosti, razmatranja različitih mogućnosti i rizika. Ona je istovremeno i rezultat uslovljenosti, ali i slobode izbora. Anticipaciju treba posmatrati kao zamišljanje ili izmišljanje, predviđanje i prepoznavanje. Kod anticipacije je bitno to što se iskustvo anticipacije doživljava kao proživljeno iskustvo (vidi Bryant and Knight 2019; Gulin Zrnić i Poljak Istenič 2022; Stephan and Flaherty 2019; Strzelecka 2013; Mead 1978; Mead 2005).

Uloga antropologije u predviđanju budućnosti je veoma specifična, zbog holističkog i dubinskog proučavanja mikronivoa. Margaret Mid je pisala da ulogu antropologije ne vidi toliko „u predviđanju onoga što će se dogoditi, nego u tome da drži 'ljudsku imaginaciju otvorenom' kako je ne bi obuzdali različiti predvidljivi scenariji za budućnost“ (vidi Gulin Zrnić i Poljak Istenič 2022, 140). Proučavanje budućnosti tako, kako navode Gulin Zrnić i Poljak Istenič (2022, 140), postaje proučavanje narativa o mogućim, verovatnim i preferiranim budućnostima, odno-

sno o procesima koji bi mogli dovesti do određene budućnosti. Tekstor smatra da je važan aspekt ovog pitanja „tempocentizam koji se odnosi na preferiranje ili ukotvljenost u određenom temporalitetu kulture, odnosno nemogućnost sagledavanja (sopstvene) kulture koja se menja kroz vreme, izostanak pogleda u budućnost.“ Svoj pristup i metodu etnografskog istraživanja budućnosti Tekstor opisuje kao „oruđe za istraživanje i učenje kojim pojedinac može 'aktivno kultivirati umetnost anticipacije', s ciljem da zajednica (etnička, nacionalna) maksimalno iskoristi mogućnosti i umanju pretnje koje doživljava u turbulentnom vremenu društvene, političke i ekonomske promene (Textor 1995: 465).“ Kako primećuju Gulin Zrnić i Poljak Istenič, „za razliku od onoga što uobičajeno nazivamo 'spasiteljskom antropologijom', u smislu u kojemu je disciplina svoj identitet gradila u dokumentiranju i 'spašavanju' nestajućeg svijeta predmodernih zajednica, radikalni zaokret 'spašavanja' dešava se prema budućnosti i svjetovima koji nastaju: ono u čemu se sigurno slažu Mead i Tekstor jest da antropološki epistemološki i metodološki aparat može potaknuti ljudsku imaginaciju“ (Gulin Zrnić i Poljak Istenič 2022, 141).

U skladu sa napred rečenim, zanimalo nas je da li i kako koncept starosti stimuliše imaginaciju mladih ljudi koji su obuhvaćeni istraživanjem? Da li, kako i u kojoj meri mladi koriste taj koncept kao oruđe za istraživanje i učenje kojim kultiviraju umetnost anticipacije? Da li on doprinosi sagledavanju dinamike sopstvene kulture, tj. da li vezuje njihove predstave za određeni temporalitet?

Sistematizacija građe i analiza narativa

U ovoj analizi bavićemo se odgovorima ili iskazima ispitanika u vezi sa tri povezana, ali ipak različita pitanja. Prvo pitanje odnosi se na starost kao takvu. Zanimalo nas je kakvo mišljenje imaju ispitanici o starosti kao fenomenu uopšte, sa kakvim ga predstavama, slikama, osobinama i vrednostima povezuju. Tačnije, zanimalo nas je kakvi sve tipovi odnosa postoje prema razmišljanju o starosti. Drugo pitanje odnosi se na sposobnost definisanja stare osobe, odnosno na kriterijume putem kojih se neka osoba klasifikuje kao stara. Treće pitanje ticalo se njihove predstave o sopstvenoj starosti: šta od nje očekuju, kako je zamišljaju, čemu se nadaju, kako bi želeli da izgleda, čega se plaše i sl. Očekivali smo da će se kroz odgovore na ta tri pitanja bolje razumeti njihov opšti odnos i razumevanje starosti, a, samim tim, da će se možda bolje sagledati, otkriti ili razumeti kulturni kodovi i obrasci na kojima se konstruiše starost. U literarnim sastavima ispitanici su samostalno razdvajali ova tri pitanja, smatrajući da nisu nužno povezana ili međuzavisna, ali su ih ipak obuhvatali u istom analitičkom dahu. Treba naglasiti da nas je zanimalo broj modela odnosa prema određenim pitanjima, a ne i statistički odnos između pristalica različitih modela. Cilj je bio da se utvrde tendencije, obrasci, paradigme i glavni tipovi narativa. U radu ovog obima nećemo biti u mogućnosti da dublje razmotrimo razloge takvih paradigmi ili regionalne zastupljenosti pronađenih paradigmi.

Odnos prema starosti kao temi

U dobijenim odgovorima nailazimo na nekoliko različitih pristupa kada je reč o starosti, odnosno na nekoliko tipova odnosa prema temi starosti.

Prvo, nalazimo svojevrsnu negaciju starosti kao pojave, odbijanje da se prihvati da starost postoji kao fenomen po sebi. U tom smislu navode se različiti argumenti koji dekonstruišu starost i svode je na subjektivni osećaj, ili na povlašćivanje preovlađujućim diskursima („starost ne postoji“, „sve je stvar osećaja, uma i ličnog osećaja“).

Kao drugo, uočava se relativna ili potpuna nezainteresovanost za temu starosti. Prema starosti se nema neko posebno mišljenje, a razmišljanje o tome se smatra nepotrebnim i neprimerenim. Prema temi starosti ispitanici se ponašaju prilično pasivno.

O starosti trudim se da ne razmišljam, jer sam neko ko voli da živi u momentu, volim nekako da se ne opterećujem. Mislim, trudim se da držim stvari pod kontrolom i sve, ali ne volim ono da se opterećujem kako ću ja sutra i šta ću sutra jer mi to unosi neku negativnu energiju. Što se starosti tiče, razmišljala sam ono što znam da bih volela da mi se desi u starosti, da, možda strašno zvuči, ali da umrem preko noći, da ne padnem u krevet, da ne budem nekom teret, da samo dostajanstveno nestanem. Ne volim previše da gledam u budućnost. Da li starost plaši? Pa moguće i da da. Zbog svega toga, jer je neizvesno sve, nikad se ne zna šta će se i kako dogoditi. Da li mogu sebe da zamislim kao staru? Mislim da je eutanazija mnogo bolje rešenje. (Beograd, ž, 26)

Ne razmišljam toliko o svojoj starosti jer mislim da je još uvek rano... (Novi Pazar, m, 17)

Kao treće, postoji uporno i snažno protivljenje razmišljanju i razgovaranju o starosti. Ovo namerno izbegavanje razmišljanja o starosti javlja se kao kao vid mentalne i emotivne higijene (“jer izaziva anksioznost koja paralize” i jer je to “mazohističko opterećivanje”). Postoji kod nekih toliko snažan strah ili odbojnost prema starosti da su izjavili kako ne bi voleli da je dožive, tj. ne bi voleli da ostaraju ili žive dugo. Ovaj pristup bismo mogli nazvati i aktivnim radom na distanciranju od starosti.

Kao četvrto, nailazimo na razmišljanje o starosti koje je vid aktivnog psihičkog pripremanja za nadolazeće životne faze. Ispitanici sa ovakvom orijentacijom često i mnogo razmišljaju o starosti, pokušavajući na taj način da prevaziđu ambivalentan odnos prema njoj.

Stalno treba nešto da radim, fakultet, škola, nemam vremena ni za šta i onda razmišljam, kao, kad budem došla do te penzije konačno ću moći da radim što god želim. Da nemam pritisak da moram nešto, nego samo ono što želim. Takođe mi je bilo zbog zdravlja, tipa, kad ostarim da li ću dobiti neku bolest, da li neću moći da hodam, da li ću biti nepokretna, da li ću početi da zaboravljam, kako će mi mozak funkcionisati. To mi je baš onako bilo strašno i onda jedno vreme sam baš onako vodila računa o zdravlju. Jer kao, posle neke godine krene atrofija mišića, tako neke stvari i onda mi je to dosta bitno. Da kad budem starija budem sposobna, da ne mora niko da se brine o meni. (Beograd, ž, 23)

Mislim da se većina dece plaši smrti. Dok je kod mene to drugačije, ja to gledam kao sastavni deo života. Često se obratim i pitanjem starijim ljudima. Takođe volim da poslušam savete svoje bake i deke, jer znam da su prošli mnogo više toga

od mene, i učili na vlastitim greškama. Zanima me kako ću ja razmišljati kada ostarim. Zasnima me kakve probleme starije osobe imaju. (Beograd, m, 12)

Kao peto, javlja se aktivno prilagođavanje životnog ponašanja da bi se i fizički, a ne samo psihički, starost učinila blažom i kvalitetnijom. Takav pristup istovremeno na izvestan način pokazuje prevazilaženje temporalnog shvatanja starenja, jer se ono praktično već dešava, tj. na njega se već može uticati.

Šta mogu ljudi da urade da sebi olakšaju starost? Onda uvek dolazim nekako do toga da treba više da zdravije žive, ali onda to izuzima neka uživanja. Onda se zapitam da li je više vredno uživati u trenutku i ne razmišljati o kasnije ili da se sve vreme kao čuvamo za nešto, a ne zna se šta. Tad ulazimo u diskusiju da li je vredno čuvati se za starost ili iživeti se dok je čovek mlad. (Beograd, ž, 23)

Što više razmišljam to više treniram, biram hranu i piće, biram i okidače, kao i mesta na koja idem, muziku koju slušam. Imam osećaj da to razmišljanje o starosti i smrti me tera da mislim unapred i čuvam svoje telo za nadolazeće stanje. (Beograd, ž, 20)

Konceptualizacija starosti

Jedan poseban set pitanja odnosio se na to šta ispitanici podrazumevaju pod starom osobom, kakve osobine joj pridaju, koje kriterijume koriste za razgraničenje starih i mladih i sl. U tom pogledu oni su uočavali i navodili tri važne dimenzije starenja osobe: starost duha ili psihe (gubitak volje, entuzijazma, želje da se nešto nauči i promeni, gubitak razloga za radost, gubitak mašte, odustajanje od sebe, dosada i monotonija), starost tela (izboranost, posedelost, pogrbljenost, nepokretnost, nemoguć, bolovi), i socijalnu starost (više nemaju šta da ponude, nepotrebni su društvu, usamljeni, zavise od pomoći drugih, nemaju interakciju sa drugim ljudima, oduzeto im je dostojanstvo, nemaju dugoročne planove, obeleženi stereotipima, odbačeni). Što se tiče stila ponašanja starih, navođeni su brojni, uglavnom negativni oblici ponašanja koji se vezuju za stare („stari su oni koji se staromodno oblače”, „koji šetaju sa rukama na leđima”, „hodaju sa štapom”, „zagledaju ili bulje u nepoznate ljude”, „idu na spavanje u 22.00”, „samo pričaju o prošlosti”, „daju neželjene savete”, „kritikuju promene”, „mnogo polažu na rutinu”, „ne mogu da oslobode navika”),¹² ali i posebni statusi, od kojih bi se mogao navesti onaj koji se odnosi na porodične odnose („stari su oni koji imaju unučice”).¹³

¹² *Starost vidim više u nekom praktičnom smislu, kad neko toliko uđe u neku svoju rutinu života i aktivnosti da kretanje pliva isključivo po nekoj inerciji, po nekoj ustaljenosti i po nekim vrlo praktičnim stvarima. Kao, evo sad će penzija, sad će da se plate računi, sad će da se kupe novine, sad će da se pogledaju vesti, imamo li kafe. I tako... (Beograd, m, 21)*

U mojoj glavi biti star je dosadno. Nemaš posao, sediš po kući ceo dan, čistiš. Svaki dan je isti, ništa se ne dešava. Kao da preživljavaš jedan dan iznova i iznova... Samo sediš kući i gledaš televizor... (Novi Pazar, m, 16)

¹³ Stari se često sagledavaju kao spona prošlosti i sadašnjosti, odnosno kao rezervoari iskustva koji treba da nam omoguće da sačuvamo vrednosti koje bi se vremenom izgubile, odnosno da izbegnemo greške koje su oni počinili u prošlosti.

Anticipacija sopstvene starosti

U pogledu anticipacije sopstvene starosti iskazi ispitanika imaju dva različita smera ili tipa vrednovanja: sopstvenu starost, kao prvo, većina idealizuje, nadajući se da će imati kontrolu nad njenim kvalitetom, i, kao drugo, manjina je zamišlja kao negativnu, turobnu, povezanu sa bolom i patnjom, kao nešto nad čime neće moći da imaju kontrolu. Iskazi i odgovori, osim toga, sadrže nekoliko tema ili diskursa, uz pomoć kojih se artikulišu sopstvena očekivanja od starosti, u kojima se očituju osobine kulturnog obrasca i sistema vrednosti: 1) “ruralizacija” 2) mir ili spokoj i bezbrižnost 3) isključenost iz sveta 4) rekapitulacija i/ili uživanje u postignutom 5) povratak primarnim nivoima identifikacije 6) viktimizacija. Te diskurse ispitanici su uglavnom usvojili putem posmatranja starih ljudi, ali i putem obrazovanja, literature i različitih medija.

“Ruralizacija” starosti

Među ispitanicima postoji veoma raširen narativ o preseljenju na selo nakon odlaska u penziju. Pojedinci čak žele i da se u starosti posvete poljoprivredi (za domaće potrebe), dok veliki broj njih sanja samo o kući na selu, sa partnerom ili partnerkom, uz nešto domaćih životinja. Uočava se jasna podela na selo i grad, pri čemu se mir nalazi na selu, i rezervisan je za starije ljude, dok je grad povezan sa mnoštvom prilika i karijerom, te je primereniji za mlade ljude. Ovakva predstava direktno je izazvana realnom činjenicom da je većina njihovih baka i deka rođena na selu i teži tome da se tamo vrati, kao i neprekidnim medijskim porukama, ali i porukama dobijenim kroz sistem obrazovanja, u kojima se veliča ruralni stil života.¹⁴ Ova “ruralizacija” ima više oblika, tako da se kod nekih nalazi ideja u životu na selu u Srbiji, dok pojedinci maštaju o životu na plantažama blizu mora, u Italiji, Grčkoj ili Španiji. Ovakva orijentacija povezana je sa deintelektualizacijom ili manuelizacijom, pa čak i sa intenziviranjem podele rada po polu. Ispitanicima je ideal da se bave manuelnim radovima u prirodi, s tim da su žene više vezane za kuću, kuhinju, prirodu i baštu, a muškarci za konkretne ruralne predele i poljske radove, pa i za nastavak tradicije.

Razmišljao sam o tome kako ću se u penzionersko vreme povući u neko selo... Ja sam iz Arandelovca ali moje babe i dede su iz različitih sela oko Arandelovca. Kako ću tu živeti, boraviti, imati svoju biblioteku, čitati knjige, i eventualno se baviti nekom sitnijom poljoprivredom, u smislu posedovanja jednog manjeg broja kokošaka, čisto radi imanja jaja, i određenog broja voćki, kako bih imao čime da se zanimam tokom leta i proleća. Orezivanje voćki, krečenje, skupljanje šljiva, pečenje rakije... (Arandelovac, m, 23)

¹⁴ *Oni vole da se bave poljoprivredom, jer su rođeni na selu... Nekad je sve bilo bolje, nije bilo telefona... Moji baka i deka morali su da pešače kilometrima da bi stigli u školu... (Novi Pazar, m, 13)*

Zamišljam svoju starost sa svojom srodnom dušom, daleko od grada, u nekoj maloj slatkoj vikendici sa lepim okruženjem. (Novi Pazar, m, 17)

Pošto studiram filozofiju, volim Grčku jako, i onda, kad razmišljam o penziji, razmišljam da uvek, leto bar, provedem eventualno, kao odmor ili da potencijalno skupim pare za neku malu kuću u okolini Soluna. To je neki moj plan koji bih voleo da sprovedem u delo kad dođe vreme. Volim Grčku, i hranu i ljude, sve mi je nekako tamo kako treba, da dočekan budeš, gde god da odeš tamo. Sad ne znam šta bih radio, eventualno, kažu ljudi da sa godinama dolazi ljubav prema maslinama, tako da se nadam da ću zavoleti kako bude prošlo vreme masline, da imam neki maslinjak u dvorištu, da ima nešto da se bavim, da čitam knjige, da bude more tu blizu, kad mi se pliva da samo izađem iz kuće otplivam koliko budem mogao i odmaram... Čitanje, odmaranje, dobra hrana i lepo vreme.. (Beograd, m, 22)

U starosti vratiću se u selo da hranim ovce, da odmenim babu i dedu... (Sremska Mitrovica, m, 21)

Mir, uživanje i bezbrižnost

Ispitanici kod starih osoba zapažaju nekoliko različitih vrednosnih sistema, orijentacija ili modela ponašanja, na osnovu čega projektuju svoju buduću starost i sagledavaju je kroz nekoliko dilema ili protivrečnosti, koje se mogu prikazati kroz opozicije. Svoju starost projektuju ili ka zadovoljavanju egoističkih potreba (putovanja po svetu, odmaranje, posvećivanju čitanju knjiga i sl.), ili ka altruističkom služenju drugima, pre svega porodici (čuvanje unučića, na primer). U skladu sa tim predstave o sopstvenoj starosti se kreću duž linije koja vodi od bezbrižnosti (višak slobodnog vremena), do preuzimanja odgovornosti za tuđe živote i aktivnog učešća u vaspitanju unuka. Kada je reč o brizi za druge, uočavamo različite orijentacije, odnosno vaspitne metode. Neki ispitanici smatraju da dede i babe treba da budu promoteri društvenih vrednosti i interesa, da usmeravaju svoje unučiće ka konformizmu, kako bi uspeli u društvu i sebi olakšali život, dok drugi kao posebno važnu ulogu starih vide u nekoj vrsti subverzivnosti, da, za razliku od roditelja, decu uče kako da budu svoji, da slušaju sebe, da ne obraćaju pažnju na mišljenje okoline, da budu autentični. Tu se zapaža nekoliko funkcija starih, odnosno baka i deka: oni zamenjuju roditelje, oni daju deci slobodu i omogućavaju im da se protive društvenim normama, oni preuzimaju odgovornost za nestašluke, služe kao ispovednici koji nikome neće odati tajne jer su izvan društvene normalnosti i sl.¹⁵

¹⁵ *Bake po meni označavaju simbol nežnosti i često nakon boravka kod bake se deca ulenje i razmaze. U mom slučaju mi roditelji zabranjuju da mnogo igram video igrice, ali kad dođem kod bake ona me pusti da igram koliko god hoću. Dešava se nekad i, naravno, da tata sazna, pa se ljuti na baku pa se ja osećam kriva jer je to ipak moja krivica, ali kada ja želim da priznam baka me odmah prekine i preuzme krivicu na sebe jer ona ne voli da me tata grdi. I svakakve druge obaveze koje ja inače radim, ona uradi umesto mene. (Beograd, m, 12)*

Većina ljudi, a prvenstveno dece, ima baku i deku, oni su poput roditelja koji ne poštuju pravila... Baka oduvek je bila moja ogromna podrška i naravno osoba od poverenja, njoj sam uvek sve pričala, čak i neke stvari koje nisam rekla nikome. (Beograd, ž, 11)

Kada je reč o miru, uživanju i bezbrižnosti, nekoliko iskaza je reprezentativno:

Stalno treba nešto da radim, fakultet, škola, nemam vremena ni za šta i onda razmišljam, kao, kad budem došla do te penzije konačno ću moći da radim što god želim. Da nemam pritisak da moram nešto, nego samo ono što želim. (Beograd, ž, 20)

Mislim kako je to jedan miran život. Ja bih volela da mogu na par dana da zaustavim život i onda da ja budem u penziji i onda se vratim. Ne stalno tako, ali nekad je taj mir lep... (Beograd, ž, 22)

Neka klupica koja gleda na neko jezerce, patke ono, koji sede i imaju sve vreme ovog sveta, koji samo onako proživljavaju konačno sve, to je trenutak za prikupljanje utisaka svega... (Mladenovac, ž, 24)

Da živim u Grčkoj, kraj mora i pečem kolače... (Beograd, ž, 21)

Isključenost iz sveta

Ambivalentan odnos prema starosti možda se najbolje uočava kada se ispitanici suoče sa određenim pozitivnim aspektima starosti, kao što je luksuz neučestvovanja u aktuelnim društvenim procesima. Mnogi ispitanici, odnosno sagovornici na neki način zavide starim osobama na mogućnosti da osmisle i vode svoj život u skladu sa svojim željama, bez ikakvih pritisaka i obaveza. Isključenost starih ljudi iz sveta u razmišljanjima ispitanika može biti dvojaka: dobrovoljna i prisilna. Dobrovoljnu isključenost oni vide kod onih starih ljudi koji, iako još sposobni, više nemaju ambicija, koji dobro razumeju svet i društvene odnose, koji dobro znaju šta mogu a šta ne mogu da očekuju od sveta, pa se posvećuju svom neposrednom okruženju i posmatranju sebe. Prisilna isključenost povezana je sa gubitkom sposobnosti komunikacije i razumevanja (slabo čuju, slabo vide, slabo se kreću, nisu u stanju da shvate), što ih usmerava samo na ono što je nužno i što je u neposrednom okruženju, što je poznato od ranije.

Zavidim starim ljudima što ne razumeju i ne doživljavaju svet oko nas toliko, bukvalno kao da su izgnani iz njega. To može da bude lep osećaj. Bukvalno, dešava mi se da pomislim da bih voleo da sam sad u šumi i ne znam šta se dešava sa civilizacijom. I mislim da i oni to osećaju donekle. (Beograd, m, 21)

Mislim da je to interesantno da kako vreme odmiče mojoj babi kao da nedostaju reči da opiše nešto što bi neko ko je završio fakultet ili ko studira, ko bi opisao mnogo slikovitije, sa više reči, sa širim rečnikom, njoj nedostaju reči da ona to nekako detaljnije opiše. Drugo, ona ima često tu situaciju da ona postavi nama ostalima pitanje: A šta se ovo desilo? Šta je ovo? Zašto je ovo ovako? Jer ona zapravo pitanje je koliko i razume taj svet oko sebe u kojem se nalazi. Ali, komunikacija joj je bitna jer pretpostavljam da je to održava živom. Ona sad živi sama, ona se čuje sa svojim rođenim sestrama i sa svojim rođenim bratom, sa sinom i sa nama unucima, ali u principu da nema te komunikacije verovatno bi bilo i nekih neprijatnih stvari. Tako da verujem da joj taj razgovor makar trajao i petanest minuta tokom dana da joj on znači. (Beograd, m, 23)

Ja redovno razmišljam o starosti, iskren da budem. Znete ono kad kažu, samo da dođe penzija, to ja sad razmišljam o penziji i samo idem okolo i vičem, kad budem napunio 65, nemoj neko na glasanje da me zvao, ima da uzmem da pecam sa unucima i baš me briga za sve. (Inđija, m, 22)

Rekapitulacija i uživanje u postignutom

Motiv za postignućem predstavlja gotovo opšte mesto u odgovorima i iskazima ispitanika. Život se smatra mogućnošću, ali i obavezom, da se nešto postigne, a starost je period kada u tim postignućima treba uživati. Ispitanici pokazuju strah i zabrinutost u vezi sa tim da možda neće postići bilo šta vredno u životu, te da će starost provesti u kajanju i očajavanju, žalom za propuštenim prilikama. Ponos na postignute uspehe je ideal i jedan od najvažnijih pozitivnih osobina ili obeležja starosti. Kao motiv on, po učestalosti i važnosti koji mu se pridaje, nadmašuje i motiv straha od nestanka ili smrti. U skladu s tim, starost je za ispitanike uglavnom pasivan period u kome dolazi do prerade, ponovnog proživljanja, svođenja računa onog što su postigli tokom mladosti i zrelog doba, tj. aktivnog perioda života.¹⁶

Da budemo u dobrom zdravlju, da smo koliko-toliko okruženi najvoljenijima i da smo ostvareni onoliko koliko ko želi, da je ostvario nešto u životu i da stvarno može da tada kada dočeka te, da kažemo, stare dane bude spokojan i srećan zbog toga što je postigao. Da li je to karijera ili porodica, sportski uspeh, šta god, to sve zavisi od individue, ali nekako je to po meni idilična starost kada znamo da sve što smo trebali da uspemo smo uspeli...“ (Beograd, ž, 23)

Za duboku starost, iskreno, kao i svima, bitno mi je da imam neki mir i neki cilj da sam ostvarila, baš sve ciljeve. Jer, kao, tolike si godine proživio a nisi ništa uradio. Ne mogu tako sebe da zamislim, niti očekujem da dobijem neko poštovanje sa godinama, jer meni godine nemaju veze s poštovanjem, iskreno. Više poštujem ljude zbog toga što su postigli u životu. (Tutin, ž, 18)

Starost je period života kad uživamo u plodovima životnog stvaralaštva... (Novi Pazar, ž, 16)

Neka klupica koja gleda na neko jezerce, patke, ljudi koji sede i imaju sve vreme ovog sveta, koji samo konačno sve proživljavaju, to je trenutak za prikupljanje utisaka svega. Ja hoću onaj osećaj da sam uradila sve što sam mogla, i tu rekapitulaciju, da mogu sebi da kažem: bravo. (Beograd, ž, 22)

Želim da u tim godinama budem ponosan na sebe i svoj život... (Beograd, m, 21)

Stalno razmišljam o budućnosti i imam strah da ću otići sa ovog sveta nezadovoljna, prazna i stara... (Novi Pazar, ž, 17)

¹⁶ O svom budućem, starom „ja“, velika većina govori u prvom licu, kao da je to izvesno i kao da je to nastavak aktuelnog identiteta, dok mali broj govori o sebi u starosti u trećem licu, kao nečemu stranom nad čime nema kontrolu („zamišljam se kao uspešnu ženu, volela bih da je srećna...“). S tim je u vezi i utisak da, dok većina starost doživljava kao potpuno novu fazu života, kao neku vrstu diskontinuiteta, jedan je broj ispitanika posmatra kao normalnu fazu koja se ni po čemu ne razlikuje od prethodnih faza („zamišljam, i dalje puna raznih avantura“).

Povratak primarnim nivoima identifikacije

Starost se uglavnom sagledava kroz porodične odnose, odnosno unutar lokalne, etničke, donekle i državne i/ili nacionalne zajednice. Sopstvena starost se najčešće promišlja u okvirima sopstvene zemlje odnosno države, mada ima primera da se buduća starost smešta u neku toplu, južnu zemlju koja ima more. Takođe, idealna starost je u sopstvenoj kući, a ne u stanu u nekoj zgradi. Sopstvena kuća tako predstavlja istovremeno i veliki materijalni uspeh, ali i mogućnost da se bude svoj na svome, odnosno da se bude relativno izolovan.¹⁷ Ipak, porodica kao primarni okvir daleko je najzastupljeniji i najrazvijeniji motiv u ovoj grupi. U tom pogledu možemo naći dve vrste narativa. Jedan se tiče društvene obaveze u vezi sa brigom o svojim starim roditeljima ili rođacima, koja se javlja i pod pritiskom savesti, ali i pod pritiskom sredine. Mladi, odnosno oni koji treba da brinu o starima, ne žele da svoje roditelje smeste u dom za stare, smatrajući to sramotom. Obaveza preuzimanja brige o starima uključuje i roditelje, i srodnike i komšije, ukoliko su sami. S druge strane, ispitanici smatraju da potencijal starosti, odnosno svrha starih ljudi, dolazi do izražaja pre svega u primarnim grupama. Starost je period u kome se treba i može posvetiti služanju porodici, odnosno provoditi vreme sa članovima porodice, da se upravo tada može izvlačiti ono najbolje iz porodičnih veza. Za stare je rezervisana edukativna i/ili vaspitna uloga, kroz savetovanje mlađih i prenošenje životnog iskustva.¹⁸

Ja ono zamišljam sebe kao aktivnu staricu, eto tako, da se igram sa unucima, to može biti u domu, dolaze mi unuci, ja im spremim kolače, čaj, i onda im pričam šta sam ja radila kad sam bila mlada. (Beograd, ž, 21)

Povezujem temu o unučadima, o nekom mirnom i spokojnom životu... (Novi Pazar, ž, 18)

Zamišljam je sa velikom porodicom posle uspešne karijere... (Novi Pazar, ž, 16)

Zamišljam da živim u kućici kraj mora sa ljubavi svog života... (Beograd, m, 22)

U starosti, vidim se negde u Italiji, na selu, u svojoj bašti, okružen unucima koji jedva čekaju da im ispričam neku svoju dogodovštinu... (Beograd, m, 21)

Ja konkretno imam primer, moja baka sa tatine strane želi da ide u dom za stare i ona je veliki zagovornik toga, međutim, ja ne znam iz kojeg razloga, ali moj otac je protiv toga da ona ide, a ona ima veliku želju za tim, i negde je tu sad neki mini sukob u našoj porodici jer ja je podržavam da ide, dok moja porodica

¹⁷ *Život sa partnerom u našoj kući sa velikom baštom...* (Beograd, m, 21)

U svojoj kući sa velikim dvorištem... (Novi Pazar, ž, 20)

Živela bih sa mužem u našoj (ne iznajmljenoj) kući. (Beograd, ž, 22)

¹⁸ Veliki broj ispitanika je upravo u porodici tražio uzor ili model za razumevanje starosti, ali i za ponašanje u starosti:

Kad ostarim želeo bih da budem tako dobar deda kao što je i moj bio meni. (Novi Pazar, m, 17)

Nekako kad ostarim volela bih da budem kao moja baka koja je uvek pozitivna iako ima zdravstvenih problema i uvek je nakako srećna i ispunjena sa ljubavlju. (Beograd, ž, 11)

ne, jer je to njih sramota. Dok za nju kao nju nije. I ona baš onako borbeno želi da ide. (Danilovgrad, Crna Gora, ž, 24)¹⁹

Viktimizacija

Uprkos tome što objektivno zapažaju probleme koje starost sa sobom nosi (bolest, usamljenost, siromaštvo, potcjenjenost), i što o tome stiču saznanje na osnovu konkretnih primera u svom okruženju, ispitanici stvaraju idealizovanu sliku svoje starosti, u nju projektujući svoje nade, očekivanja, želje, a ne realne procene. Oni svoju starost zamišljaju u vedrim ali i nostalgичnim, pretežno stereotipnim tonovima, od te stereotipne slike uzimajući samo ono što je pozitivno. Za razliku od većine, jedan manji broj ispitanika je uzeo od tih stereotipa samo ono negativno, bojeći svoju starost mračnim tonovima koji se zasnivaju na strahovima, bespomoćnosti i beznađu.²⁰ Na neki način tu se preuzima šire rasprostranjeni narativ o okrutnoj starosti koja donosi bolesti, zavisnost od drugih i siromaštvo, pri čemu je čovek žrtva životnih zakona.

Razmišljam i plašim se. Ne zamišljam sebe kao staru, moja starost će izgledati smor i nezanimljivo jer sam osoba za zabavu... (Novi Pazar, ž, 22)

Moja predstava o starosti je jako loša. (Beograd, ž, 20)

Možda to neko jako, jako mračno razmišljanje, govorenje da neće biti bolje. To meni nešto karakteriše, nemaš snage da se boriš za nešto bolje. To su meni neki kriterijumi stare osobe, jer mlada osoba deluje, a nekako starija kao da se povuče i odbrojava kad će da dođe sudnji dan. (Beograd, m, 21)

Razmišljam o svojoj starosti najviše kada se plašim kako gubim vreme. Razmišljam kako sam ja u starosti razočarana jer znam šta sam sve mogla bolje da uradim. Razmišljam kako će mi roditelji biti mrtvi i sve će biti gore. (Beograd, ž, 22)

Nadam se da će starost prema meni biti blaga (Gornji Milanovac, ž, 21)

¹⁹ *Bake i deke ponekad mogu zameniti uloge roditelja i učine svoje unuke veselim i voljenim. Moji baka i deka su mi poboljšali detinjstvo, uvek su bili tu uz mene bilo da se desilo nešto dobro ili loše. Oni su moja podrška u životu, uvek bi me nasmejali i oraspoložili...* (Beograd, ž, 12)

²⁰ Posebnu temu predstavlja povezivanje problema starosti sa idejom smrti, a samim tim i sa religijskim ili filozofskim pitanjima. Kod starijih ispitanika (studenata i srednjoškola) primetan je potpuni izostanak proširene kontekstualizacije, tj. religijskog tumačenja ovog problema, dok se on kod osnovaca povremeno javlja. Ovaj se diskurs upotrebljava najčešće kao vid utehe, pokušaj emotivnog prevazilaženja straha od gubitka i nestanka, ali i završetak patnje.

Starost se može gledati iz dva ugla: bliženje smrti ili bliženje novom životu. Ja više verujem u drugi ugao odnosno verujem da pored ovog sveta postoji još jedan duhovni svet. (Beograd, m, 13)

Smatram da osobama koje prolaze takav period života (starost, prim aut.) je najbolje da ih uzme Bog da se više ne muče više na ovoj zemlji. Možda te osobe više neće biti pored nas, ali će nam ostati u sećanju i čuvaće nas sa neba. (Beograd, m, 12)

Završna razmatranja

Polazeći od izvesnih nedostataka dosadašnjih proučavanja starosti (usmeravanje na insajdersku perspektivu i nivo stavova), u ovom su radu prezentovani rezultati istraživanja koje je te nedostatke htelo, ako ne da prevaziđe, a ono da ih učini transparentnijima i time lakše rešivim. Zato je preduzeto istraživanje o odnosu mladih prema starosti, koje je tragaloo kako za njihovim stavovima o starosti, tako i za obrascima razmišljanja, diskursima koje koriste, kulturnim modelima i kodovima. Zanimalo nas je u kojoj meri je tema starosti prisutna u slojevima populacije koji njome nisu lično zahvaćeni, i kako se to odražava na njihov životni stil ili životnu praksu. Jedan od ciljeva bio je da se otkrije kako se iskustva ili znanja o starosti prenose na naredne generacije ili starosne "autsajdere", i šta oni sa tim znanjima rade.

Istraživanje je pokazalo da je generacijski transfer vrednosti važan motiv u gotovo svim odgovorima. Mladi se u razmišljanju o sopstvenoj starosti u velikoj meri oslanjaju na iskustva baka i deka, čime reprodukuju postojeće kulturne modele starenja. Oni u svojim anticipacijama preuzimaju obrasce posmatrane u najbližem okruženju: život na selu, briga o unucima, aktivno bavljenje domaćinstvom. Ipak, istovremeno se pojavljuju i indikacije kritičkog otklona – deo ispitanika otvoreno izražava strah od ponavljanja života svojih predaka, želeći da svoju starost oblikuje u skladu sa savremenim idealima individualizma, slobode kretanja i putovanja.

U tom smislu, može se reći da mladi u Srbiji anticipiraju starost kroz dinamičan splet kulturnih obrazaca koje dolaze iz porodičnog i lokalnog okruženja i novih društvenih očekivanja koja oblikuju obrazovanje, mediji i popularna kultura. Taj spoj proizvodi ambivalentne predstave: starost kao spokoj i povratak primarnim vezama, ali i kao vreme individualne autonomije i hedonističkog uživanja.

Analiza dobijene građe takođe pokazuje da u vezi sa proučavanim problemom postoje određene razlike između ispitanika različitog pola, etničke i verske pripadnosti, mesta stanovanja, uzrasta i načina ispitivanja. Te razlike, međutim, nisu suštinske, tako da se može govoriti o različitim naglascima pojedinih aspekata ili elemenata. Iako su učenici osnovnih škola pokazali nešto idealizovaniju (pozitivniju) sliku o starosti obojenu sa više emocija, odnos i ponuđeni modeli nisu suštinski drugačiji od onih koji su nađeni kod studenata i srednjoškolaca. Takođe, kod ženskih ispitanika nalazimo izvesne razlike u odnosu na mušku populaciju. Na primer, kod ženskih ispitanika prisutan je motiv „deurbanizacije“ starosti, koji ne vodi nužno ka „ruralizaciji“, dok je kod muškaraca jasnije uobličen motiv o starosti u ruralnoj sredini sa svim pratećim elementima (poljoprivreda). Ipak, ne bi se moglo reći da su te razlike jasne i izražene. Regionalne razlike prate isti trend kao i razlike u polu i uzrastu. Kod ispitanika iz Novog Pazara primetna je veća okrenutost porodičnim vrednostima i tradiciji nego kod ispitanika u Beogradu, ali su te razlike kroz ovakav način ispitivanja nedovoljno istaknute i uobličene da bi se mogle dublje analizirati.

Na osnovu dobijene slike može se reći da ovakav kombinovani metod istraživanja u dve različite, kulturne i/ili društvene sredine, daje uvid u do sada manje

vidljive aspekte ili dimenzije problema odnosa mladih prema starosti, odnosno da produbljuje saznanja dobijena ispitivanjem stavova. Jasno je, takođe, da ovo ne može biti konačan teorijsko-metodološki set, te da ovakva istraživanja treba dalje obogaćivati i razvijati. Za još trajnije i pouzdanije zaključke bilo bi neophodno sprovesti dodatna istraživanja koja bi se bavila i praksom, i koja bi uključivala bar još jedan, donekle različit socijalni ambijent. Svakako da bi ove rezultate trebalo uporediti sa rezultatima dobijenim istom metodologijom i na sličnom uzorku u drugim zemljama ili regionima, što bi omogućilo bolju kontekstualizaciju.

Izvori

- Biševac, Azra, ur. 2022. *Priča iz mog zavičaja*: zbornik radova. Novi Pazar, Narodna biblioteka "Dositej Obradović".
- Biševac, Azra, ur. 2023. *Priča iz mog zavičaja*: zbornik radova. Novi Pazar, Narodna biblioteka "Dositej Obradović".
- Nedeljković, Saša. 2025. Attitudes Towards Older People Among National Minorities in Serbia: Insights from Subotica and Novi Pazar. <https://transforming-anxieties.ios-regensburg.de/attitudes-towards-older-people-among-national-minorities-in-serbia/>

Literatura

- Aday, R. H., Sims, C. R. & Evans, E. 1991. "Youth's attitudes toward the elderly: The impact of intergenerational partners." *Journal of Applied Gerontology* 10 (3): 372-384. <https://doi.org/10.1177/073346489101000310>
- Ajdković M., Rusac S. i Ogresta J. 2008. "Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji". *Revija za socijalnu politiku* 15 (1): 3-22. <https://doi.org/10.3935/rsp.v15i1.723>
- Allan, L. J., & Johnson, J. A. 2009. "Undergraduate attitudes toward the elderly: The role of knowledge, contact and aging anxiety". *Educational Gerontology* 35 (1): 1-14. <https://doi.org/10.1080/03601270802299780>
- Anderson, K.A. 2021. "Capturing Children's Perspectives: Older Adults in Images and Words". In *Educating the Young Child Intergenerational Bonds*, ed. Renck Jalongo, M. and Crawford, P.A.: 41-54. Springer, Cham. DOI:10.1007/978-3-030-81965-1_3
- Antonijević, Dragana, and Ljubica Milosavljević. 2016. "Gastarbeiters' Old Age: Strategies of Life Choices Among the Migrant Population of Pensioners". *Etnoantropološki Problemi* 11 (1):113-35. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i1.5>.
- Babović, Marija, Katarina Veličković, Stefan Stefanović, Nataša Todorović i Milutin Vračević. 2018. *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*. Beograd. Crveni krst Srbije.
- Banić Grubišić, Ana, Ljubica Milosavljević i Marija Ajduk. 2024. „'Duhovita' oštrica ejdžizma – predstave o starima u domaćem humoru“. *Etnoantropološki problemi* 19 (4): 1172-1188. DOI: <https://doi.org/10.21301/eap.v12i4.6>
- Bridges, David. 2001. The Ethics of Outsiders Research. *Journal of Philosophy of Education* 35 (3): 371-386. DOI:10.1111/1467-9752.00233
- Bukamal, Hanin. 2022. Deconstructing insider-outsider researcher positionality. *British Journal of Special Education* 49 (3): 327-349. DOI:10.1111/1467-8578.12426
- Bryant Rebecca and Daniel M. Knight. 2019. *The Anthropology of the Future*. Cambridge University Press.

- Bobić, Mirjana. 2023. *O starenju. Da li je demografija sudbina?* Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Bousfield, C., & Hutchison, P. 2010. “Contact, anxiety, and young people’s attitudes and behavioral intentions towards the elderly”. *Educational Gerontology* 36 (6): 451-466. <https://doi.org/10.1080/03601270903324362>
- Ćirović, I., Pavlović i M., Gašić-Pavišić. 2012. *Stavovi dece prema starima*. Zbornik rezimea naučne konferencije „Odnos mladih prema starima i starenju“, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Gerontološko društvo Srbije.
- Despotović Milena, Trifković Nada, Kekuš Divna, Despotović Mile i Antić Ljiljana. 2019. “Socijalni aspekti starenja i kvaliteta života starih”. *PONS – medicinski časopis* 16 (2): 76-82. DOI: 10.5937/pomc16-20397
- Dooley, S., & Frankel G. 1990. “Improving Attitudes Toward Elderly People: Evaluation of an intervention Program for Adolescents”. *Canadian Journal on Aging* 9 (4): 400-409. <https://doi.org/10.1017/S0714980800007509>
- Gašić-Pavišić, S. 2012. “Pedagoške implikacije istraživanja o stavovima dece i mladih prema starijim osobama”. *Zbornik rezimea naučne konferencije „Odnos mladih prema starima i starenju“*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Gerontološko društvo Srbije.
- Gilbert, C. N., & Ricketts, K. G. 2008. “Children’s attitudes toward older adults and aging: A synthesis of research”. *Educational Gerontology* 34 (7): 570–586. <https://doi.org/10.1080/03601270801900420>
- Grdešić, Maša. 2025. “Od informanta do kulturnog koda uz teoriju književne referencije Rolanda Barthesa”. *Anafora* XII (1): 83-111. DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v12i1.4>
- Gulin Zrnić, Valentina, i Saša Poljak Istenič. 2022. „Etnologija i kulturna antropologija budućnosti: koncepti za istraživanje nečega što (još) ne postoji“. *Narodna umjetnost* 59 (1): 137–162. <https://doi.org/10.15176/vol59no109>
- Hawkins, M. J. 1996. “College students’ attitudes toward elderly persons”. *Educational Gerontology: An International Quarterly* 22 (3): 271– 279. <https://doi.org/10.1080/0360127960220305>
- Hyatt, Jenny and Helen Simons. 1999. „Cultural Codes – Who Holds the Key?: The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe.” *Evaluation* 5 (1): 23–41. DOI:10.1177/13563899922208805
- Knežić, Branislava. 2011. *Ne samo koliko živeti: o starenju i starosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Lukić, Vesna M., i Jelena N. Stojiljković Gnjatović. 2019. „Starenje u Srbiji – percepcije i iskustva lica u domovima za stare“. *Sociološki pregled* 53 (3): 1271-1292. DOI: 10.5937/socpreg53-21572
- Jarrott, S. E., & Savla, J. 2016. “Intergenerational contact and mediators impact ambivalence towards future selves.” *International Journal of Behavioral Development* 40 (3): 282–288. <https://doi.org/10.1177/0165025415581913>
- Matović, B. Jelica. 2021. „Izazovi kulturne starenja iz rodno-generacijske perspektive – stavovi mladih prema starim osobama“. *Baština* 54: 231-249. doi: 10.5937/bastina31-29577
- McGuinn, K. K., & Mosher-Ashley, P. M. 2002. “Children’s fears about personal aging”. *Educational Gerontology* 28 (7): 561–575. DOI:10.1080/03601270290099769
- Mendonça, Joana, Sibila Marques, and Dominic Abrams 2018. “Children’s Attitudes toward Older People: Current and Future Directions”. In *Contemporary Perspecti-*

- ves on Ageism. Eds. Liat Ayalon, Clemens Tesch-Römer: 517-548. SpringerOpen: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8_30
- Mead, Margaret. 1978. "The Contribution of Anthropology to the Science of the Future". U *Cultures of the Future*. Ur. Magoroh Maruyama i Arthur M. Harkins: 3-6. The Hague, Paris: Mouton Publishers. <https://doi.org/10.1515/9783110800067.3>
- Mead, Margaret. 2005. *The World Ahead. An Anthropologist Anticipates the Future*. Herndon. Berghahn Books.
- Milosavljević Ljubica. 2012. *Ogledi iz antropologije starosti*. Beograd. Srpski genealoški centar.
- Milosavljević, Ljubica. 2014. *Antropologija starosti: domovi: konstruisanje starosti kao društvenog problema kroz organizovano domsko zbrinjavanje - od sirotinjskih do staračkih domova*. Beograd. Srpski genealoški centar.
- Milosavljević, Ljubica. 2019. *Pozni parovi: antropološka analiza partnerskih veza u domovima za stara i odrasla lica*. Beograd. Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.
- Milosavljević, Ljubica i Banić Grubišić, Ana. 2024. „Antropološka analiza kvaliteta života starijih pripadnika društva u uslovima povišenog stresa izazvanog pandemijom virusa kovid-19“. U *Postepidemiološki stres: istorijske i medicinske dileme*. Zbornik radova. Ur. Nevena Divac, Haris Dajč i Nikola Samardžić: 125-139. Centar za saradnju sa EU Katedra za opštu istoriju novog veka. Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture.
- Milošević Radulović, Lela. 2014. „Stavovi mladih o starosti i starijim ljudima kao determinanta kvaliteta života u starosti i uloga obrazovanja u njihovom formiranju.“ *Gerontologija* 41 (1): 75–103.
- Mosher-Ashley, P. M., & Ball, P. 1999. "Attitudes of college students toward elderly persons and their perceptions of themselves at age 75". *Educational Gerontology* 25 (1): 89–102. <https://doi.org/10.1080/036012799268034>
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2022. *The National Imperative to Improve Nursing Home Quality: Honoring Our Commitment to Residents, Families, and Staff*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/26526>.
- Nedeljković, Saša. 2025a. „Konzumiranje alkoholnih pića među Bošnjacima u Multikonfesionalnoj sredina: primer Novog Pazara“. *Etnoantropološki problemi* 20 (1):63–91. <https://doi.org/10.21301/eap.v20i1.3>.
- Nikitović, Vladimir. 2006. "The process of demographic ageing in Vojvodina and central Serbia during the last two decades of the 20th century". *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 2006 (121): 249-258. DOI:10.2298/ZMSDN0621249N
- Palmore EB. 1999. *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Rašević, Mirjana. 2022. „Mladi o starosti i starijima: stavovi studenata Univerziteta u Novom Sadu“. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 182: 287–298. DOI:10.2298/ZMSDN2282287R
- Rapaille, Clotaire 2006. *Culture Code: An Ingenious Way to Understand why People Around the World Buy and Live as They Do*. Broadway Books.
- Rot, Nikola. 2002. *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stepanović, Ivana. 2004. „Istraživanje formalno-operacionalnog mišljenja na uzrastu 14-19 godina“. *Psihologija* 37 (2): 163-181. DOI: 10.2298/PSI0402163S

- Stephan, Christopher and Devin Flaherty. 2019. "Introduction Experiencing Anticipation Anthropological Perspectives". *The Cambridge Journal of Anthropology* 37 (1): 1–16. doi:10.3167/cja.2019.370102
- Stokke, Randi, Torunn Wibe and Maren Sogstad. 2023. „Forming Nursing Home Practices That Support Quality of Care for Residents. A Qualitative Observational Study”. *Journal of Multidisciplinary Healthcare* 16: 2667–2680. doi: 10.2147/JMDH.S426913
- Strzelecka, Celina. 2013. „Anticipatory anthropology – anthropological future study”. *Prace Etnograficzne* 41 (4): 261–269. doi:10.4467/22999558.PE.13.023.1364
- Šuković, Danilo. 2013. „Reforma penzionog sistema i problem starenja populacije”. *Stanovništvo* 1: 91-102. DOI:10.2298/STNV1301091S
- Tam, T., Hewstone, M., Harwood, J., Voci, A., & Kenworthy, J. 2006. „Intergroup contact and grandparent–grandchild communication: The effects of selfdisclosure on implicit and explicit biases against older people”. *Group Processes and Intergroup Relations* 9 (3): 413–429. <https://doi.org/10.1177/1368430206064642>
- Textor, Robert B. 1995. “The Ethnographic Futures Research Method. An Application to Thailand”. *Futures* 27 (4): 461–471. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(95\)00011-K](https://doi.org/10.1016/0016-3287(95)00011-K)
- Tomanović, Smiljka, Dragan Stanojević, Isidora Jarić, Dušan Mojić, Slađana Dragišić Labaš, Milana Ljubičić i Ivana Živadinović. 2012. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. „Čigoja štampa“ – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Trebješanin, Žarko. 2008. *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd. HESPERIAedu.
- Wise, R.M. and Kilci, B. 2023. “Exploring the Benefits of Frequent and Positive Intergenerational Contact on Young Adults’ Behavioral Intentions Toward Older Adults: The Moderating Role of Optimism and Aging Attitudes”. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)* 7 (2): 47-74.
- Zovko, Anita i Jelena Vukobratović. 2017. “Percepcija starenja i društveno-medijska slika o starima”. *Andragoške studije* 1: 111–124. doi:10.5937/andstud1701111Z
- Zdravković, Aleksandar, Ivana Domazet i Vladimir Nikitović. 2012. “Uticaj demografskog starenja na održivost javnih finansija u Srbiji”. *Stanovništvo* 1: 19-44.

Saša Nedeljković

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
snedeljk@f.bg.ac.rs

Biljana Anđelković

The Institute of Ethnography SASA, Belgrade
biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

Future Age: Anticipation of One’s Own Age Among Young People in Serbia

Due to insufficient scientific treatment of the relationship that young people have with age in Serbia, research was conducted in 2024 and 2025 in Belgrade and Novi Pazar, with the aim of providing an anthropological contribution to the topic. The applied approach can be considered as an attempt to empirically verify the usability

of a theoretical concept known as anthropology of the future, cultural futurism or anticipatory anthropology. Using a combined qualitative methodology, 359 respondents of different ages, genders, ethnic and religious affiliations, places of residence, and professional orientations were examined. Their literary works, written answers to a questionnaire with open-ended questions and oral answers to a semi-structured questionnaire in focus groups were analyzed. The research included primary and secondary school students and university students. It was expected that the entire range of attitudes towards the studied problem would be revealed in the selected sample. The focus was on the prediction and anticipation of one's own age among young people, but the research also included their general attitudes about aging, the elderly and care for the elderly. The analysis shows that respondents often have an ambivalent attitude towards old age, as well as towards old people. The attitude towards old age ranges from positive, through neutral to negative, i.e. they relate to old age both actively (preparing for it) and passively (waiting for it to come). They imagine their own old age according to several themes or discourses: ruralization, peace, tranquility, exclusion from the world, recapitulation, victimization, family. The influence of the cultural pattern and the ruling system of values can be read in their answers.

Key words: Youth, old age, anticipation, Belgrade, Novi Pazar

Vieillesse future : anticipation de sa propre vieillesse chez les jeunes en Serbie

Au cours de 2024 et 2025 une recherche a été effectuée à Belgrade et à Novi Pazar avec l'objectif d'offrir à l'étude du rapport des jeunes envers la vieillesse une contribution anthropologique. L'approche adoptée peut être considérée comme une tentative de vérification empirique de l'utilité du concept théorique connu comme l'anthropologie du futur, la futuristique culturelle ou l'anthropologie anticipatoire. Par une méthodologie qualitative combinée ont été interrogés 359 enfants et jeunes gens, d'âge, sexe, appartenance ethnique et confessionnelle, lieu de résidence et orientation professionnelle différents. Ont été analysées leurs rédactions littéraires, les réponses écrites au questionnaire de type ouvert et leurs réponses orales au questionnaire semi-directif dans les groupes de discussion. La recherche englobe les élèves des écoles primaires et secondaires ainsi que les étudiants. L'accent a été mis sur la prédiction et l'anticipation de leur propre vieillesse parmi les jeunes, mais le sondage englobe également leurs positions générales sur le vieillissement, les personnes âgées et les soins dispensés aux personnes âgées.

Mots clés : jeunes, vieillesse, anticipation, Belgrade, Novi Pazar

Primljeno / Received: 31.08.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 5.11.2025.